

видно вже лише чисто мистецький засіб, що здебільша не йде в парі з християнською релігійністю, а навпаки, проти неї якраз звертається. Це треба сильно підкреслити.

Так в раннього Хвильового, коли він ще беззастережно визнавав комуністичну доктрину, є парафраза Отченашу, яким він молиться до „електричної системи віку“.¹⁾

Подібну парафразу дає теж Євген Плужник, що молиться до свого часу і темного та босого народу²⁾.

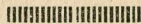
Іншим разом користується він у своїх поезіях засобами біблійного стилю:

„Убієнням синам твоїм
І всім тим,
Що будуть забиті,
Щоб повстали в безсмертнім міті,
Всім
Ім
— Осанна!³⁾

Християнський елемент у тих парафразах використаний на те, щоб виявити своє новітнє поганство, а не християнство, як це було у символістів; про ті парафрази згадую лише як про такі, що до моєї теми також належать.

Цих кілька прикладів очевидно ніяк не вичерпує теми, яка жде ще на свого дослідника. Однак може вже й ці приклади причиняться до обережніших осудів про повоєнну наддніпрянську поезію, — та вкажуть, що в ній слід переводити деякі розрізнення та сегрегацію.

Р. С. Наведені в статті приклади доказують, що більшовики не в силі убити в душах всіх поетів християнство, та що його вияви проходили, особливо в давніших літах, навіть цензуру. Подібно, як і безбожницька більшовицька акція, хоч як посилена і безоглядна, не дає великих успіхів. Як повідомляли часописи, недавно робітники в Ленінграді улаштували велику маніфестацію в обороні релігії. Природний вроджений релігійний гін людської душі годі знищити. *Ред.*

Н. Кочубей.

Дещо з минулого*).

(Зі споминів про московську окупацію Галичини).

(Зміст цієї частини: Московське поняття „визволення“ інших країв. Наслідки такого поняття для Росії і для українців. Погляди москалів на галицьких українців. Три Бобринські й архієпископ Євлогій. Непорозуміння щодо арешту Митрополита Андрея. Сам арешт. Лист Митрополита до кн. Николая Николаєвича).

Чи не дивно, що така велика держава, як Росія, яка мала численні можливості, віками усталений апарат і історичний досвід, та крім того бажала щиро „визволення ісконно руських

¹⁾ М. Хвильовий: „В електричний вік“. Поема. Харків 1921.

²⁾ Є. Плужник: Дні. Харків 1926, ст. 51-52.

³⁾ Там же.

*). Це виймки з моїх „Споминів“, кілька образів того, що бачив.

земель з-під ярма Австро-Угорщини“, не справилася майже з першим своїм окупаційним завданням? Як могло статись, що окупаційний період, який в інтересах самої Росії повинен був бути передовсім періодом, що зближує сторони — „визволяючого“ з „визволенним“ — лише посіяв розклад і хаос, зазначився не-вдалістю і короткозорістю окупаційної влади, та відштовхнув від Росії майже всі шари населення, крім окремих одиниць, що завжди для себе використовують обмежене розуміння річей і впливаючу з нього акцію?

Ясну відповідь дає історичне минуле російської держави. Через всю її історію, вже з часів, коли московські великі князі чітко зазначили свій програм — „бути всюди ладу, який у себе на Москві Господарі Великі Князі тримають“, червоною ниткою пробігає стрічка специфічного розуміння „визволення“, яке в суті річей завжди ставало претекстом територіального її поширення. Визволення це завжди розуміли як процес механічної інкорпорації та створення по всіх усядах умов суспільного життя, що відповідають державі і державним вимогам. Крім того ця ціль ставила самовартною і самовистарчальною. Виїмком були лише ті випадки, коли територія тих, що їх визволяли, не межувала з державною територією. Так було наприклад з визволенням Балкану. Але і тут питання радше відкладалося на дальше, ніж було проявом іншого розуміння річей.

Такому специфічному розумінню на горі відповідало не менш специфічне розуміння на долі. Визволення тут розуміли або як мляву і безплідну федеративну акцію, або як брутальний бунт, ціллю якого було нищити владу. І на горі і на долі не було здібнощів реально організувати матеріальні сили, підносити загальний рівень і розвивати загальний добробут.

Словом, розуміння на горі і на долі доповнювали себе й сходилися в чисто механічному розумінню визволення. Розуміння ж визволення як органічного творчого процесу, згідного з притчюю „про блудного сина“, як назовні (з гори) так і внутрі (на долі), однаково чуже цим специфічним уявленням. Тому не дивно, що період заняття Галичини російським військом виглядав мізерно та дав негативні наслідки для сторін. Останнє, і це не парадокс, прикро відбилося не тільки на Росії, не тільки на самій Галичині, але і на нас наддніпрянських українцях.

Вибух світової війни для Росії був моментом переломовим. Після революції 1905. року вперше пробудилися деякі солідарні настрої поміж ріжними шарами населення. В такий момент держава може змінити свою рутину. Тому й інакше відношення російської держави до визволення Галичини (з огляду на деякі зовсім щирі ідеалістичні настрої це було можливе) могло в цей момент змінити не тільки хід подій світової війни і самої будучої структури Росії, а то тому, що дало б самій Росії зовсім іншу відпорність, вона пройшла б була не революційним, а нормальним шляхом від механічної рутини до органічних принципів. Галичина в такому разі могла б стати першим в цьому напрямку

початком. Зміна ж специфічного погляду на визволення на горі не могла б не відбитись такою ж зміною і на долі. Розуміється, ця зміна в межах Росії була б в часі війни тільки психологічною, але якраз вона і могла відкрити шляхи вирішення національних питань не з ласки одних і не з бунту других, а просто з причин органічної необхідности. Не треба забувати, що вибух війни був моментом підйому і виявлення братерського почуття в країні, в якій в суті річей всі були блудними синами, хоч і звязаними спільним і могутнім державним апаратом. І це якраз відкривало великі горизонти. Але проти того, що сталося, ми безсилі. Прикро тільки те, що на долі залишилося специфічне відношення до визволення, і це якраз принесло нам українцям нечислимим нещастя. З вибухом революції це специфічне розуміння визволення раптом обернулося в карикатуру метод визволення російської держави і це і відібрало всяку можливість визволитися й осамостійнитися. Українська визвольна боротьба робила зо своїм українським суспільством якраз те саме, що зробила Росія в Галичині, але в розмірах, побільшених до квадрату, бо в революційних формах. Вона ішла не від існуючої й усталеної держави, а з долу (останнє в певні моменти може бути зовсім нормальним), але від різних принципів, різних метод здійснення і головне ототожнювала українське майбутнє з тою, або іншою державною формою, що впливала з персональних смаків і амбіцій самопоїдання і самодурства. Хоч на кожному прапорі і стояло „За Вільну і Незалежну Україну“, але читати треба було (і Боже борони було читати в іншій спосіб та розуміти це дослівно) кожного дня по іншому: — сьогодні „За Раду“, завтра „За У. Н. Р.“, післязавтра „За Гетьманство“, а там далі „За конгрес“, „Директорію“ і т. і. І коли методи „визволення“ Галичини російською державою прикро відбилися на ній самій, то куди більше методи української „визвольної боротьби“ мусіли прикро і руйнуче відбитись на нашому народі, наших державних змаганнях і нашому майбутньому аж по сьогоднішні його недержавні форми.

Чи можна дивуватись, що в таких умовинах гекатомби жертв, самопосягати, геройства і дійсного самовідречення одиниць марно загинули, втонувши в морі самопоїдання, короткозорости і, скажемо отверто, просто глупоти?

Чи можна дивуватись, що українська „визвольна боротьба“ на сьогодні знайшла собі останній відпочинок по музеях і архівах?

В малюнках, які покажу в моїх „Дещо з минулого“, побачить читач теж відбитку нас самих, наших помилок, наших гріхів, і, що таїти, часом наших злочинів проти нас самих, проти визволення Українського народу і його майбутньої незалежної індивідуальности. „Дещо з минулого“ це матеріали для розваги, самосвідомости і досвіду, які рівно дають, як чуже, так і своє минуле. І коли читач проведе паралелю поміж тим, що діялося в Галичині, і тим, чого ми були свідками на Великій Україні, то може і знайде правдиву оцінку одного і другого.

„Визволення ісконно руських земель“ для державного російського апарату не було ніяким продуманим процесом. Внаслідок цього без уваги на добру волю багатьох одиниць все стало випадковим — люди, їх ініціатива, відношення до річей і явищ — словом, сталося те, що завжди сприяє лише хаосові, а в даному разі послужило перемозі державної російської рутини над окремими ідеалістичними намірами. Українців почали вважати за бунтарів, а все українське суспільство за неначебто соціальне партійне угруповання, що живе з „ласки німців“, хитре, вередливе і з суті своєї шкідливе. Русофілів та москвофілів вважали за таких, що чекають лише механічного злиття з російською системою, а їх лідерів Дудикевича і Глушкевича за знавців „руського духу Галичини“ і „української перфідії“. Греко-католицьку Церкву за створену немов на зло московському державному православию, яку слід зліквідувати, що правда поміркованими засобами. Польське суспільство за упривілейоване з огляду на обіцянку створити після війни польську державу. Словом, запанував такий стан, в якому не можна було проголосити самотнього, чого треба було в „визволеній“ країні — „несть скиф, ані еллін, ані іудей“. З того ж повстало адміністративне свавілля, протекціонізм та нарешті стали розглядати весь край з погляду лише заду російської армії, який слід загально знівелювати. Велике щастя для Галичини, що в ті часи ще не були відомі революційні методи російської нівеляції загалом і наші українські зокрема.

В своїх „Дещо з минулого“ я накреслю кілька малюнків. Вони здебільша закулісного та побутового характеру і в кількох образах дадуть читачеві поняття про те, як і чому діялося. Перший малюнок з огляду на ювілей Митрополита Андрея присвячую відношенню окупаційної російської влади до релігійних питань.

Першим кроком в цьому напрямку було заарештування Митрополита та вислання його в центральну Росію. Дальшими ж кроками була частинна висилка греко-католицького духовенства і частинні домагання „возсоединить“ його до православ'я.

Заарештування Митрополита Андрея було несподіванкою для призначеного генерал-губернатора Галичини графа Юрія Олександровича Бобринського, зроблено це без його відома та в часі, коли він ще не прибув до Львова. Призначений генерал-губернатор Галичини був дуже гарною людиною, в повному розумінні слова джентельменом і таким, що не скриває своїх поглядів. Як би не негативна його риса — відсутність рішучості, збільшена ще переконанням, що в часі війни не можна ставити питань рубом і обстоювати свої погляди аж до демісії, ліпшої людини мабуть не можна було б знайти. Але треба було, щоб і поза ним стояв такий же джентельменський, як і він, провід. В обставинах же, в яких він опинився, ролею його стало лише огладжувати острі угли та „підтримувати спокій на задах російського війська“. Тому й ініціатива його стала дуже обмеженою, так саме як

і його впливи на хід подій. Це відємно відбилося на всьому, що діялося в краю.

В Рівнім, де почав формуватись „Штаб Генерал-Губернатора Галиції“, обмірковували справу відношення окупаційної влади до Греко-католицької Церкви, духовенства та до вищого її Достойника Митрополита Андрея. Вирішено строго придержуватись окупаційних законів, себто вимагати лише льояльного відношення до окупаційної влади. Намічено рід умови, що запевнювала з боку уряду задоволення релігійних потреб краю, а з боку духовенства підтримку льояльного відношення, розуміється без вимоги зректись вірності австро-угорському цісареві. Словом, намічено якісь умови співжиття, що запевнювали права Церкви і забезпечували зади російської армії.

Заарештування Митрополита з наказу команданта VIII. російської армії генерала Брусілова розбило ці пляни та поставило генерал-губернатора, що ще не доїхав до Львова, перед довершеним фактом. Згідно зі згаданою вище рисою свого характеру гр. Бобринський не бачив можливости настоювати, щоб відкликати рішення генерала Брусілова, але повідомив головнокомандуючого, що слід з почесною відноситись до Митрополита на заслання. Але центр Росії був задалеко і заходи Бобринського не мали успіху. Наскільки пригадую, в Курску заборонено Митрополитові входити в Православний Собор і весь час був він під доглядом поліції. Не знаю, наскільки це вірне, але, якщо не помиляюся, оповідав мені про це сповідник Митрополита о. Боцян.

Про одну ж „реакцію“ Бобринського все ж таки мушу згадати. Якраз в цей час тимчасовим, до приїзду Бобринського, губернатором Львова назначив Брусілов полковника Шереметєва, якого ми всі добре знали і який на таке становище зовсім не надавався. Від нього й одержав Бобринський телеграму — „Назначений губернатором Львова“. Бобринський зараз же відповів „Здоровлю і старатисьму якнайскорше приїхати до Львова“. Це значило „пам'ятай, що ти каліф на час“.

Але не тільки в доконаному факті було зло. Заарештування Митрополита і висилка його до Росії відкривали шлях тієї течії російської національної думки, яку репрезентували член Думи Володимир Бобринський та також член Думи Архієпископ Холмський Евголій — обидва члени російської національної партії. Перший з них, Володимир Бобринський, в ґрунті річей був людиною не злою і не зі злою волею, але людиною обмеженою і, як кажуть, в вузьких націоналістичних „шорах“, по за якими не було у нього ніякого кругозору. Націоналістична програма — ось були для нього альфа й омега діяльності і розуміння. Річи поза нею видавались йому незрозумілими і непотрібними. Його особа дає незвичайно яскравий приклад того, як людина, без злої волі і чесна, може принести обмеженістю свого кругозору нещастя і стати недобрим духом для тієї самої справи, якій вона має намір служити. Діяльність його однопартійника Архієпископа

Евлогія так само принесла лише шкоду зближенню поміж греко-католиками і православними. Але про це далі.

Про самий арешт Митрополита розповідав мені племінник генерал-губернатора Олександр Бобринський¹⁾, який пішов на війну добровільно і був шофером авта, на яким два старшини поїхали виконати арешт. Розповідав він мені це з обуренням (тоді ми ще не знали, на що здібні люди) про самий арешт. Він прибув в часі, коли правилася Служба Божа. Старшини, не чекаючи на її закінчення, повідомили Митрополита про ціль свого приїзду. Служба Божа була перервана і коли Митрополит вийшов, то вийшло його проводити духовенство в ризах. Вразила Бобринського велична спокійна постать Митрополита. „Але багато людей плакало“ — так розповідав він мені.

Яка ж була причина цього арешту. Провиною, на думку російської влади, було, що в час, коли російське військо входило в Галичину, Митрополит звернувся до своїх вірних з Посланням, в якому пригадував, що обов'язок всіх залишитись вірними свому цісарю. Розуміється, це був тільки претекст. В цьому Посланням не було нічого такого, під чим не міг би підписатись вищий православний достойник в часі, коли б австро-угорське військо вступало на російську територію. Глибшою ж причиною була повна нездібність генерала Брусілова розібратись взагалі в найелементарніших речах. Крім того його безпринципність. Останню він яскраво виявив в часі революції, коли, одягаючи червону стяжку, зірвав зі себе генерал-адютанські царські відзнаки та розтоптав їх, хоч і домагався їх правдами і неправдами та ще недавно за ту ласку на коліна перед царем падав. Зрештою „уніятство“, змішане з „українством“, в головах багатьох з російських недодумків і досі уявляє собою якусь німецьку авантюру. Врешті вірність свому цісарю, як йшло про іншого, ніж свого, хоч як це не дивно, вважалося, якщо не злочинном, то річчю шкідливою. Вірність у своїх, зрада у других — ось дивна формула, яка в ті часи багатьох задовольняла, але дуже болюче відбилася на самому російському війську — дезертирством. „Не бажай другим того, чого собі не бажаєш“ це багатьом було незрозуміле. Але за таку незрозумілість приходиться гірко платити.

На весь нонсенс обвинувачування вказав надзвичайно яскраво і болючо сам Митрополит в своїм листі до великого князя, верховного команданта Николи Николаєвича. Лист був написаний з приводу переслідувань та висилок в глиб Росії греко-католицького духовенства. Копію того листа передав мені генерал-губернатор. Її затратив я щойно в часі революції. В листі, писаному французькою мовою, (зміст якого дуже добре зберігся в моїй пам'яті), Митрополит Андрей боронив греко-католицького

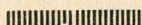
¹⁾ Генерал-губернатором Галичини був гр. Юрій (Георгій) Бобринський. Націоналіст Володимир Бобринський це дальший його родич. Олександр Бобринський племінник ген., губ. — саперний прапорщик, людина без всякої політичної ролі.

духовенства. Він писав, що коли великий князь вважає потрібним карати без всякої вини греко-католицьке духовенство, то хай вже покарає повною мірою його — Митрополита Андрея — бо він і на заслання вважає себе відповідальним за духовенство, яке не може бути винне в тому, в чому був би не винен він сам. „Але в чому можете Ви мене обвинувачувати?“ — писав Митрополит на закінчення (як що память не милить, то це майже дослідно). — „Лише в тому, що я звернувся до своєї пастви та вимагав від неї бути вірною своєму цісарю? У нас вимагати бути вірним своєму цісарю ніколи не вважалося злочином... Не знаю, як це у Вас“...

Гострий тон не міг би бути більше болючим, як це спокійно поставлене питання. Але воно було вповні слушне.

(Далі буде).

14. XII. 1935.

Дмитро Козій.

Природа як момент релігійного переживання.

Оці міркування, злеліані на лісових стежках, передаю тим, що заслухались у зелений шум лісовий, та запечатали в своїй душі гомін і тишу верховин.

1. Духова криза Льоренца Гольма.

Повоєнна повість Йогана Боєра (Воєг) „Нова Святина“ відтворює духову кризу сучасної людини, що в своїй найглибшій основі є кризою релігійною. Герой повісти Льоренц Гольм проходить етапи молодечого бунту проти релігії, але згодом доходить до втихомирення та позитивної розв'язки релігійного питання. І замітна річ: чинником, що відіграв дуже поважну роль в духовому переродженні Льоренца, було його переживання природи. На мандрівці по рідних горах, очарований красою природи, переживає він глибоке потрясення, що рішає про повну перемену в його духовій поставі. Гомін дзвонів, що дійшов до його уха з сільської церковці, зміг надати тому переживанню особливу глибину.

Тієї зворотної точки в своєму житті торкається Льоренц, уже як кандидат на священика, в своїй розмові з єпископом.

„— Скажи мені тепер, мій молодий друже (запитав єпископ), — бо ж ми мусимо з'ясувати річ від початку: як то сталось, що ви — так сказати — попали в ту релігійну атмосферу?“

— Причиною був... краєвид!

Єпископ не здригнувся з зачудування в своєму фотелі. Тільки його повіки заморгали трохи швидше, коли поглянув на гостя:

— Крає-є-вид?!